

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Igaz lenne, hogy csaknem minden mondat „új”?

E rövid írás egyetlen kérdést kíván közelebről szemügyre venni, nevezetesen azt, hogy miként értendő a generatív grammatikának az a sokat hangoztatott tétele, amely szerint „a legtöbb mondat, amellyel életünk során találkozunk, új mondat”. Ez a tétel nem áll elszigetelten, hanem fontos és meghatározott helyet foglal el a generatív grammatika fogalomrendszerében. Mindenekelőtt a kreativitás fogalmával függ össze, hisz a kreativitás éppen abban nyilvánul meg, hogy a beszélő állítólag minduntalan új mondatokkal találkozik, vagy úgy, hogy maga hozza azokat létre, vagy úgy, hogy a mások által létrehozott új mondatokat megérti. Az is nyilvánvaló, hogy a mondatok új volta összefügg a generatív grammatika harmadik kardinális fogalmával, a kompetenciával, amely a beszélő nyelvi ismereteinek az összessége, s amelynek leírása Chomsky szerint a nyelvtudomány tárgya. A logikai összefüggés ez: a beszélő lépten-nyomon új mondatokat hoz létre és ért meg, tehát kreatív, és ennek a kreativitásnak a nyitja, a magyarázata a nyelvi kompetenciában rejlik.

Nyilvánvaló, ha valaki nem osztja azt a nézetet, hogy a nyelvtudomány tárgya a kompetencia leírása (vö. Antal 1971, 1976; Kac 1974; Itkonen 1978; Katz 1981), akkor a kreativitás problémája egész más megvilágításba kerül. Ha például valaki azon a véleményen van, hogy a kompetencia a nyelv egyéni ismerete, míg maga a nyelv egy objektív struktúra, akkor menten felvetődik a kérdés, hogy mi, illetve ki kreatív: a nyelv vagy a beszélő. Mivel a különböző beszélők ugyanannak a nyelvnek a használata során markánsan eltérő kreativitást mutatnak, elképzelhető, hogy a kreativitás nem a nyelv sajátja, hanem a beszélőké, s így a kreativitás magyarázatát nem a nyelvelméletben kell előírni. A nyelv olyan eszköz, amelyet kreatív módon lehet használni, ugyanúgy, ahogy egy ecset olyan eszköz, amelyet kreatív módon lehet használni. De nem az ecset kreatív, hanem Tintoretto. A mentalista számára messzemenően maga a nyelv a képesség, illetve, mivel a mentalista a nyelv valóságát az egyéni tudatba helyezi, nem tud határozottan különbséget tenni a nyelv tulajdonságai között egyfelől, s a nyelvhasználó képességei között másfelől. Jelenleg nem kívánjuk tovább boncolgatni ezeket a kétségtelenül érdekes és fontos kérdéseket. Célunk, mint már írásunk elején jeleztük, sokkal szerényebb: azt szeretnénk tisztázni, mi értendő „új mondaton”, vagyis hogy mikor, milyen feltételek mellett és milyen értelemben tekinthető egy mondat újnak.

Kiindulásképpen szeretném hangsúlyozni, hogy a generatív grammatika képviselői az „új mondat” fogalmát részletesen és világosan sohasem határozták meg. E tekintetben tipikusan tekinthetjük Chomsky következő megállapítását: „The central fact to which any significant linguistic theory must address itself is this: a mature speaker can produce a new sentence of his

language on the appropriate occasion, and other speakers can understand it immediately though it is equally new to them. Most of our linguistic experience, both as speakers and hearers, is with new sentences; once we have mastered a language, the class of sentences with which we can operate fluently and without difficulty or hesitation is so vast that for all practical purposes (and, obviously, for all theoretical purposes), we can regard it as infinite. Normal mastery of a language involves not only the ability to understand immediately an indefinite number of *entirely new sentences*, but also the ability to identify deviant sentences and, on occasion, to impose an interpretation on them" (Chomsky 1964. 50; az én kiemelésem).

Mármost nyilvánvaló, hogy egy mondat többféle értelemben lehet új. Így például egy mondat lehet új az egész nyelvközösség szempontjából, ha azt korábban az illető nyelvközösség egyetlen tagja sem használta, és lehet új egy meghatározott beszélő szempontjából, akkor, ha a kérdéses mondatot már használta előtte a nyelvközösség egy vagy több tagja, de ő, aki erről nem tud, most használja azt először. Bloomfield ezzel kapcsolatban megjegyzi (Bloomfield 1933. 275): sohasem lehetünk biztosak abban, hogy egy megnyilatkozás előfordult-e már a kérdéses nyelvközösségben, vagy nem. Bennünket azonban a mondat új voltának nem ez az oldala érdekel, hanem — hogy úgy mondjuk — a technikai aspektusa. Egy mondat közismerten bizonyos lexikai elemekből (szavakból, morfémákból) áll és bizonyos nyelvtani szabályok szerint van megszerkesztve. Egy mondat tehát lehet új a benne szereplő lexikai elemek szempontjából, a lexikai elemek kombinációja szempontjából és a benne szereplő nyelvtani jegyek szempontjából. Részletesebben az alábbi lehetőségekkel számolhatunk:

1. régi elemek, az elemek régi kombinációja, régi nyelvtan (az ilyen mondat biztosan nem új);
2. régi elemek, az elemek új kombinációja, régi nyelvtan;
3. új elem vagy elemek, ezért szükségképpen az elemek új kombinációja is, régi nyelvtan;
4. régi elemek, az elemek régi kombinációja, új nyelvtan;
5. régi elemek, az elemek új kombinációja, új nyelvtan;
6. új elem vagy elemek, az elemek új kombinációja, új nyelvtan.

Összegezve: Egy mondat lehet új a benne fellépő elemek kombinációja, a benne fellépő elemek és a benne szereplő nyelvtani sajátságok tekintetében, s ezek az újdonságok kombinálódhatnak. Persze tisztázni kell még, hogy mit értünk pontosan „új”-on.

a) Egy új kombináció régi elemek olyan kombinációja, amely korábban az illető nyelvközösségben még sohasem fordult elő. Bloomfield ismert példamondata — *a red-headed plumber bought five oranges* (1933. 275) — talán ilyen új kombináció volt, amikor először leírta. Az elemek közismertek, régiek, a nyelvtani szerkezet közismert, szokványos, triviális — csak az elemek kombinációja új.

b) Egy új elem az *per definitionem* olyan elem, szó vagy morféma, amely a kérdéses nyelvben korábban még sohasem fordult elő. Ha viszont tényleg ilyen, akkor nem lehet a kérdéses nyelv része, s ebből következően valószínű nem is érthető.

c) A legfontosabb kérdés a nyelvtani újdonság meghatározása. Mikor lehet egy mondat „nyelvtanilag új”? Akkor és csak akkor, ha olyan nyelvtani sajátságot vagy sajátságokat tartalmaz, amilyen vagy amilyenek korábban

az illető nyelvben még egyetlen mondatban sem fordultak elő. Másként fogalmazva: nyelvtanilag új az a mondat, amely sem közvetlenül, sem közvetve nem támaszkodik semmiféle analógiára. Az ilyen konstrukció viszont elkerülhetetlenül hibás és/vagy nehezen érthető, vagy érthetetlen. Persze a nyelvtanatlanságnak és az abból következő érthetlenségnek fokozatai vannak. Láttuk, fentebb Chomsky azt a tényt is a kreativitáshoz sorolta, hogy a beszélő képes „to identify deviant sentences and, on occasion, to impose an interpretation on them”. Nos, amíg a beszélő a deviáns mondatnak valamilyen interpretációját tudja adni, addig a kérdéses mondat szükségszerűen követ valamiféle analógiát (vagy analógiákat), csak hogy tökéletlenül, hiányosan vagy ellentmondásosan. Az a mondat, amelynek a „nyelvtani jegyei” semmivel sem mutatnak fel analógiát, tökéletesen érthetetlen és interpretálhatatlan, azaz az ilyen „mondat”-nak nincsenek nyelvtani jegyei, tehát nem mondat. A „nyelvtani” azzal szinoním, hogy „analogikus”.

Éppen ezért nagyon röviden szólnunk kell itt analógia és generatív grammatika viszonyáról. A mentalista Hermann Paul és a materialista L. Bloomfield számára egyformán nyilvánvaló volt, hogy új, sohasem hallott mondatokat a beszélő az analógia segítségével hoz létre (vö. Paul 1909. 110—111; Bloomfield 1933: 275—277; vö. még Hockett 1968. 89 és köv.; Esper 1973. 174 és köv.). Chomsky elutasítja az analógiát azzal a „megokolással”, hogy az analógia „misztikus” (vö. Chomsky 1968. 30). Ezzel kapcsolatban Derwing joggal jegyzi meg: „... Chomsky rejects this notion of analogy (on the ground that it is 'mysterious'; see Chomsky 1968. p. 30) and opts for rules which 'involve mental operations of a very abstract nature, applying to representations that are quite remote from the physical signal' (p. 53). I have argued that this notion of rule is itself a mystery, since such rules are defined only within the formal domain of an empirically uninterpreted theory of linguistic 'competence', and seem unlearnable without attributing to the child a complex and specific repertory of innate linguistic knowledge, none of which is open to empirical examination. It is improper, therefore, for transformationalists to argue that their rules are simply 'analogies made precise' — or that once the notion of analogy is made precise, it is 'indistinguishable from a transformation' (Lakoff 1969. p. 126). For transformations (of the Chomskyan type, to which Lakoff is referring here), as Lakoff himself has emphasized on many occasions, are formal devices which operate on abstract hypothetical structures and some of which yield surface structures only as output. Such rules suffer from the dual disadvantage of being incapable of a direct behavioral interpretation, as well as inherently unlearnable” (Derwing 1973. 310). Mármost rendkívül érdekes, hogy Chomsky hivatkozik Paulra (Chomsky 1964. 51), megemlítve, hogy a német szerző szerint a mondatoknak csak egy töredékét tanulja meg a beszélő kívülről, s a döntő többségüket a beszéd pillanatában hozza létre („... die meisten [Sätze] erst im Augenblicke zusammengesetzt werden”, Paul 1909. 110). Azt viszont Chomsky nem említi, hogy Paul a beszélőnek ezt a képességét az analógiával magyarázza, nyilván azért nem, mert ez már nem illik bele a gondolatmenetébe.

Az analógiának mint a kreativitás magyarázatának döntő fontosságú kérdését itt aligha tárgyalhatjuk kimerítően. De talán néhány egyszerű és világos alapvetet leszögezhetünk:

a) Szabályos, nyelvtanilag helyes mondat az, amely minden tulajdonságában, vonásában analogikus.

b) Deviáns mondat az, amely csak részben analogikus, s ezért csak nehezen vagy csak részben érthető.

c) Abszolút deviáns, s így teljesen érhetetlen mondat az, amely egyáltalán semmilyen analógiát nem követ — ezért valójában az ilyen alakulat nem is mondat.

Összefoglalva: nem elég általában új mondatról beszélni, mindig tisztázni kell, hogy milyen szempontból új egy mondat. Az egyetlen olyan újdonság, amely nem sérti meg a nyelv szabályait, az ismert, régi elemek kombinációja terén áll fenn. Az új elem és főleg a valóban új nyelvtani sajátosság mindig szabálytalanságot és megértési zavart eredményez. Ha egy mondat valóban új, akkor szabálytalan.

Mármost felvetődik a kérdés: Hogyan viszonylanak a fentebbiek a kreativitáshoz? Nyilvánvaló, hogy az egyén részéről csak egyféle kreativitás-valósítható meg: régi elemek új kombinációja régi nyelvtan szerint. Új elemek bevezetése, mint egy alkalommal Martinet is megjegyezte, nem az egyén dolga („Créer des monèmes, ce qui serait la seule création vraie, n'est guère à la portée de l'usager", Devismes 1971. 18). Új nyelvtani sajátosságok létrehozása, olyanoké, amelyek nem támaszkodnak semmiféle analógiára, szintén nem az egyén dolga.

Felvetődik a kérdés: hova tartozik egy új képzett alak létrehozása? Mit csinál voltaképpen egy német beszélő pl. akkor, ha a pillanat szükségletében az ismert német *Fuss* főnevet és a szintén ismert német *-heit* képzőt *Fussheit* módon egyesíti? Nyilván csak egy új kombinációt hozott létre régi elemekből és régi nyelvtan szerint. Ha egy új nyelvtan szerint hozná létre, mondjuk *heitFuss* formában, akkor egy agrammatikus alakot hozna létre. Ha egy új elemet alkalmazna, mondjuk *Fuss* helyett az *Ufss* alakzatot kombinálná a *-heit* képzővel *Ufssheit* módon, akkor egy érthetetlen vagy legfeljebb „félíg érthető” alakot kapna. Ha ezt még új nyelvtannal is megtetézné, így: *heitUfss*, akkor az érthetlenség szinte tökéletes lenne.

A beszélő tehát csak annyiban kreatív, hogy a régi elemeket a régi nyelvtan által megengedett kereteken belül új módon kombinálhatja. Ha ettől az új kombinációtól egy mondat új lesz, akkor igaz az, hogy a beszélő élete során nagyon sok új mondatot hoz létre, illetve ért meg. De az újdonságnak, illetve a kreativitásnak ez nagyon alacsony foka. Ha viszont a csupán új kombinációt tartalmazó mondatokat nem tekintjük újaknak, akkor nyugodtan elmondhatjuk, hogy a legtöbb beszélő élete folyamán úgyszólván mindig régi mondatokkal találkozunk, mert azok régi elemekből régi nyelvtan szerint vannak megszerkesztve. Új elemek használata vagy új nyelvtani sajátosságok alkalmazása egyszerűen a nyelv szabályainak a megsértését involválja, és részlegesen vagy teljes érthetlenséget eredményez. (Szinkronikus szempontból értelmetlen „új” nyelvtani jegyekről beszélni — ami új, az nem lehet nyelvtani, az csak szabálytalan lehet.) Nagyon ritka az új a nap alatt, a nyelvben is. Ezért a legnagyobb egyetértéssel idézhetjük Bolingert, aki megjegyzi: „If the doctrine of what is 'wholly new' and what is 'familiar' is not to be trivial, there must be some kind of understanding about where the one leaves off and the other begins” (Boling 1965. 569). Majd néhány sorral alább ezt olvashatjuk: „K—F [Katz—Fodor] regard the originality of sentences as 'striking'. But what we consider to be striking, what we allow to surprise us, depends on our orientation. I am mere inclined to be surprised at the deadly repetitiousness of language. And I am even more surprised at the conformity

of linguists to the view that what is 95% old not only in its elements but in much of its internal organization, is to be regarded as 100% new” (i. m. 570). Közvetve ezt erősíti meg két olyan szerző is, mint J. Katz és J. Fodor. Emlékezetes írásukban (Katz—Fodor 1963) természetesen szintén megtalálható a szinte rituális kijelentés a mondatok újdonságáról, még hangsúlyozottabban, mint Chomsky fentebbi idézetében, de az „új mondat” fogalma náluk sincsen definiálva: „A fluent speaker’s mastery of his language exhibits itself in his ability to produce and understand the sentences of his language, *including indefinitely many that are wholly novel to him* . . . The emphasis upon novel sentences is important. The most characteristic feature of language is its ability to make available an infinity of sentences from which the speaker can select appropriate and novel ones to use as the need arises. That is to say, what qualifies one as a fluent speaker is not the ability to imitate previously heard sentences but rather the ability to produce and understand sentences never before encountered. The striking fact about the use of language is the absence of repetition — almost every sentence uttered is uttered for the first time” (Katz—Fodor 1963. 171). Ugyanakkor néhány sorral alább ugyanabban a tanulmányban egy nagyon figyelemre méltó megállapítást olvashatunk, amely — anélkül, hogy a szerzők észrevették volna — lerontja, vagy legalábbis hallatlanul legyengíti előző megállapításukat: „In encountering a novel sentence, the speaker is not encountering novel elements but only a novel combination of familiar elements . . . on the basis of his knowledge of the grammatical properties and the meanings of the morphemes of the language, the rules the speaker knows enable him to determine the meaning of a novel sentence in terms of the manner in which the parts of the sentence are composed to form the whole” (Katz—Fodor i. m. 171—172). Vagyis mit ismer el itt a két szerző? Azt, hogy a beszélők ismerik a morféimák nyelvtani sajátságait és jelentéseit (azok tehát nem újak), és a beszélő ismeri a szabályokat (tehát azok sem újak). Dehát akkor mi az új? „. . . each sentence is a different concatenation of morphemes” mondják szerzőink (i. m. 172). Ez nem más, mint a morféimák kombinációja — az egyetlen sajátság, amely tekintetében egy mondat valóban új lehet. A kreativitás tehát egyetlen síkon valósul meg, a kombináció síkján. De ismert elemek ismert sémák (szabályok) szerint lesznek kombinálva — ezért aztán ez a kreativitás meglehetősen alacsony színvonalú. Egyébként a kombináció maga a nyelv alapvető — és éppen ezért triviális — eljárása.

Tegyük fel, hogy van két mondatunk, *A* és *B*. Tegyük fel továbbá, hogy ezek már többször vagy sokszor használt, tehát régi mondatok. Mármost mi történik akkor, ha egy beszélő egy *és* által összekapcsolja őket *A és B* módon, ahogy azt korábban senki sem tette? (Vö. Bolinger 1965. 569—570.) Új lesz ettől a létrejövő *A és B* mondat? *A* is, *B* is teljes egészében régi, az *és* elem szintén régi, az eljárás pedig, hogy az *és*-sel mondatokat kapcsolunk össze, szintén régi eljárás. Tehát vagy semmi új sincs az *A és B* mondatban, vagy az „új” itt egészen igénytelen értelemben van véve.

Dolgozatunk elején említettük, hogy „a legtöbb mondat új” tétel szorosán összefügg a generatív grammatika két alapvető fogalmával, a kreativitással és a kompetenciával. Ha a legtöbb mondat nem új, hanem régi, vagy csak nagyon igénytelen értelemben (a kombináció szempontjából) új, akkor a kreativitás mint olyan jóval szerényebb jelentőséggel bír, mint amelyet a generatív grammatika tulajdonít neki. Ha pedig a nyelvtudomány tárgya

nem a kompetencia leírása, hanem a nyelv, amelynek a kompetencia csupán szubjektív tükröződése, akkor kreativitás és nyelvelmélet szükségszerűen különválnak; a kreativitás forrását nem a nyelvben kell keresni, hanem a beszé-
 lőben. Hogy a generatív grammatika fogalmai csak egy meghatározott elmé-
 leti rendszerben, a nyelv egy meghatározott (mentalista) felfogásának a keretén belül értelmezhetők, de ontologikusan és empirikusan nem, azt jól ismerte fel Imhasly: „Da »Kreativität« befriedigend nur aus dem wissenschafts-
 theoretischen Ansatz der Theorie der Transformations-Grammatik erklärt werden kann und da Chomsky selber nie klar auf diese Querverbindung zwischen »Kreativität« und theoretischem Ansatz hinweist, ist es zu erwarten, dass die strukturalistische Kritik die »Kreativität« als »smokescreen«-Begriff disqualifiziert und ihn innerhalb des eigenen wissenschaftstheoretischen Rahmens interpretiert — und ablehnt. Und solange »Kreativität« nicht als Kritik und Infragestellung eben dieses theoretischen Rahmens betrachtet wird, ist eine solche Ablehnung ohne Zweifel berechtigt — sogar notwendig” (Imhasly 1974. 53). Csakhogy Imhasly könyvének a megjelenése óta éppen a nyelvnek az a mentalista-pszichologista koncepciója rendült meg (lásd pl. Katz 1981), amelyen belül a kreativitás — és vele együtt az a tézis, hogy 'csaknem minden mondat új' — nélkülözhetetlen elméleti fogalom volt. Az objektív és autonóm nyelvészet számára a kreativitásnak nincs elméleti jelentősége: a kreativitást, vagyis a kombinációs készséget ez a nyelvészet Saussure és Bloomfield nyomán az analógiával magyarázza, amely nem misztikus, hanem mechanikus eljárás. De tudomásul kell vennünk, hogy az ember számos eljárása ilyen.

ANTAL LÁSZLÓ

Irodalom

- ANTAL, L. (1971), Some remarks on a controversial issue. *Lingua* 26: 171—180
- ANTAL, L. (1976), Psychologismus und Objektivismus in der Sprachwissenschaft. In: Jazayery, M. A., E. C. Polomé, W. Winter (szerk.), *Linguistic and literary studies in honor of Archibald A. Hill*. Peter de Ridder Press, Lisse. 1, 31—61.
- BLOOMFIELD, L. (1933), *Language*. H. Holt, New York
- BOLINGER, D. (1965), The atomization of meaning. *Language* 41: 555—573
- CHOMSKY, N. (1964), Current issues in linguistic theory. In: Fodor—Katz 1964. 50—118
- CHOMSKY, N. (1968), *Language and mind*. Harcourt, Brace and World, New York
- DERWING, B. L. (1973), *Transformational grammar as a theory of language acquisition*. Univ. Press, Cambridge
- DEVISMES, B. (1971), Entretien avec André Martinet. *Le Monde*, 15 janvier 1971
- ESPER, E. A. (1973), *Analogy and association in linguistics and psychology*. Univ. of Georgia Press, Athens
- FODOR, J. Á.—KATZ, J. J. (szerk.) (1964), *The structure of language: Readings in the philosophy of language*. Prentice Hall, Englewood Cliffs
- HOCKETT, CH. F. (1968), *The state of the art*. Mouton, The Hague
- IMHASLY, B. (1974), *Der Begriff der sprachlichen Kreativität in der neueren Linguistik*. Niemeyer, Tübingen
- ITKONEN, E. (1978), *Grammatical theory and metascience*. John Benjamins, Amsterdam
- KAC, M. B. (1974), *Autonomous linguistics and psycholinguistics*. Minnesota Working Papers in Linguistics and Philosophy of Language 2: 42—47
- KATZ, J. J. (1981), *Language and other abstract objects*. Blackwell, Oxford
- KATZ, J. J.—FODOR, J. A. (1963), The structure of a semantic theory. *Language* 39: 170—210
- LAKOFF, G. (1969), Ismertetés Hockett *The state of the art* (1968) című munkájáról. *Foundations of Language* 5: 118—127
- PAUL, H. (1909), *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Niemeyer, Halle

Is it Really True that Nearly all Sentences are Novel Ones?

by LÁSZLÓ ANTAL

The favorite thesis of GG, namely that “nearly all sentences are new ones” will be energetically questioned. The author points to the fact that the notion of “new sentence” has never been exactly defined. It will be claimed that the only level where the speaker can show certain “creativity” is the level of combination of old elements according to old grammar. The introduction of new elements (morphemes) and new grammatical features involves inevitably the violation of the existing synchronic rules. “A rule-governed creativity” presents a relatively low level of creativity.